

УДК 349.4

Михайло Бурдін,канд. юрид. наук, доцент,
проректор Харківського національного університету внутрішніх справ

СТОЛИПІНСЬКА РЕФОРМА ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ЦИВІЛІЗАЦІЙНО- ПРАВОВИМ РОЗВИТКОМ УКРАЇНИ

У статті досліджено єдність об'єктивних умов і суб'єктивних чинників реформування державно-правових інститутів Російської імперії початку ХХ ст. та земельних відносин. Розкрито причини і наслідки незавершеності державно-правових реформ, розпочатих П. Столипіним за пасивної підтримки імператора Миколи II. Зміни в земельному законодавстві, реалізовані в Україні, дали істотний поштовх для розвитку всіх суб'єктів земельної власності та забезпечили їх трансформацію в контексті капіталістичного виробництва.

Ключові слова: земельні відносини, правові реформи, суб'єкти земельної власності, українські землі, Російська імперія, Микола II, П. Столипін, державна дума.

Актуальність теми визначається тим, що на сучасному етапі українського державотворення знову постало питання реформування правових засад земельних відносин. Теоретична і практична значущість вказаної проблеми зумовлюється тим, що до цього часу в правовій свідомості українського суспільства і у правових поглядах правлячих політичних сил існують сумніви щодо правомірності надання землі статусу товару. Наявні пережитки радянсько-колгоспної ментальності у старшого покоління та позиція деяких політичних сил проти зняття мораторію на продаж землі ускладнюють євроінтеграційні процеси України.

Виклад основного матеріалу. Відсутність в українському суспільстві та в середовищі політичних сил адекватного європейським нормам права погляду на реформування земельних відносин актуалізує глибше і всебічне вивчення земельних реформ, здійснених П. Столипіним у Російській імперії на початку ХХ ст., та їх зв'язку із цивілізаційно-правовим розвитком України. Як тоді, так і нині основними причинами проведення земельних реформ були, по-перше, поразка Росії в російсько-японській війні, яка засвідчила її відсталість у всіх сферах суспільного виробництва, особливо сільського господарства. Нині Україна теж є однією з найвідсталіших країн Європи. По-друге, Росія тоді проводила реформи, щоб на їх основі збільшити соціально-економічний потенціал для модернізації і нарощення мілітаристських сил. Україна нині теж потребує модернізації і нарощення

військового потенціалу, спроможного протистояти російській агресії. По-третє, Росія в 1907 р. пережила революційні події, які були спровоковані окремими політичними силами й одним із священнослужителів, що призвело до протестних настроїв і внутрішніх заворушень з вимогою введення конституції, яка б забезпечила верховенство права, рівність громадянських і політичних прав усіх соціальних верств та обмежила права самодержавства. Подібне вбачаємо і в нинішній Україні. Все це й зумовило тему цієї розвідки.

Наріжним каменем внутрішньої і зовнішньої політики Миколи II на початку ХХ ст. постало два чинники. По-перше, вибір самого змісту державно-правових реформ для того, щоб зрівняти на цивілізаційному рівні Російську монархію з Австрійською й Англійською, а також істотно зменшити напругу, що виникла внаслідок революційного руху і піднесення національно-визвольної боротьби. «Микола II спробував відтермінувати революцію та зберегти своє авторитарне правління шляхом поверхових реформ. Він скликав парламент, видав Конституцію, але все одно погано скінчив» [1, с. 32]. По-друге, здійснити докорінні реформи в сільському господарстві так, щоб раз і назавжди покінчити з обциним землеволодінням, яке, згідно з висновками С. Вітте, «найменше виховує громадське почуття» і «доводить до зубожіння всього села» [2, с. 87]. Таку думку про російську поземельну общину як первинну соціально-господарську одиницю цілком і повністю поділяв П. Столипін. Це під-

тверджують спогади його сина, який пише: «Руйнування общинного землеволодіння і переселення селян на хутори було мрією мого батька з юнацьких років. У цьому він убачав головну запоруку майбутнього щастя Росії. Зробити кожного селянина власником і дати йому можливість спокійно працювати на своїй землі, для себе, це мало збагатити селянство» [3, с. 295].

Акцентуємо увагу на тому, що всі раніше проведені російською владою адміністративно-правові реформи земельних відносин були сконцентровані на тому, щоб збирати із селян якнайбільше податків. «Створені органи влади, їх чиновники, поліцейські, солдати тощо не брали участі у виробництві, не створювали матеріальних благ, вони управляли, забезпечували виконання вказівок вищестоящих органів, охороняли інтереси верхівки, домагалися дотримання порядку, підкорення владі тощо. Для утримання багаточисельних чиновників, армії, поліції, судів були потрібні кошти, що одержувалися в основному за рахунок податків, які державна влада встановлювала у країні. З розвитком виробництва казна держави частково поповнювалася, бюджет також наповнювався за рахунок ведення війни» [4, с. 64].

У російсько-японській війні 1904–1905 рр. «поразку Росії визначили, по-перше, відсутність потрібних комунікацій для постачання армії, по-друге, незавершеність модернізації російського морського військового флоту... За Портсмутським мирним договором від 23 серпня (5 вересня) Росія визнала Корею сферою японських інтересів, віддала Японії південну частину Сахаліну і Ляодунський півострів з містами Порт-Артур і Дальній» [5, с. 292]. Потреба у проведенні адміністративно-правових реформ у сфері земельних відносин була вкрай назрілою в Росії. Більше того, всі раніше проведені реформи земельних відносин стосувалися мікросфери сільськогосподарського сектору економіки. Суспільно-політична криза, що виникла в 1905–1907 рр. в Росії, набула глобального масштабу, позаяк у боротьбу проти самодержавства включилися не лише селянські соціальні верстви, а й національно-визвольні рухи народів, що були насильно задучені до Російської імперії, зокрема й України. З огляду на сказане, російське самодержавство вже не могло претендувати на подальшу гегемонію в європейському геополітичному просторі для «захисту слов'янських народів». Саме тому потрібні були не лише макроекономічні реформи, але й макрополітико-правові реформи, зокрема обмеження влади інституту самодержавства, адже вся друга половина XIX ст. характеризувалася

тим, що в громадській думці, суспільно-політичному русі домінувала ідея утвердження конституційної монархії. У цьому контексті С. Свояк пише, що М. Сперанський «одним із перших обґрунтував ідею створення конституційної правової системи державного устрою, в структурі якого мали бути представницькі інститути влади від народу у формі дум різного рівня – від волості до Державної Думи... Він доводив до свідомості російського суспільства те, що насильницька революція була доволі жорстокою і кривавою, а тому вважав, що монарх Росії мав сам ініціювати реформу, яку мала забезпечити Державна рада» [6, с. 107]. Зазначимо, що раніше були інституалізовані земські адміністративно-правові механізми регулювання земельних відносин, тобто на мікрорівні ці інститути вже були чинними. Проблема постанала в тому, що і на вищих щаблях державної влади мали бути представлені всі соціальні верстви народу, зокрема і селяни. Саме цього вимагали тодішні лідери політичних партій і національно-визвольних рухів, серед яких Україна була найбільш репрезентована. До цього слід додати, що «місцеві інститути самоврядування були взяті з Наддніпрянщини, які мали загальний характер у формі земського урядування» [6, с. 107]. Проте представники політичних партій тодішньої Росії були проти перенесення українського взірця самоврядування на центральні інститути державної влади Росії.

Під впливом масових протестних політичних рухів імператор Микола II у 1905 р. затвердив «Маніфест про удосконалення державного порядку», в якому проголошувалась свобода слова і друку, сумління, зборів, організації союзів і громадських товариств, права людини і громадянина. Імператор запевнив суспільство, що для реалізації цих прав і свобод буде утворена загальноросійська дума народних представників як законодавчий інститут держави. Саме через те, що в Росії виникла глибока суспільно-політична криза, імператор Микола II, представники його уряду, зокрема П. Столипін, С. Вітте та інші, а також керівники політичних партій дійшли висновку про необхідність проведення всеохоплюючих державно-правових реформ, особливо у сфері земельних відносин. П. Столипін, будучи міністром внутрішніх справ із квітня 1906 р., розумів, що найбільш нестерпне життя у селянському соціальному середовищі. Він ініціював створення спеціальної комісії для вивчення проблем у сільському господарстві, щоб підготувати законопроект, яким передбачалося найперше скасувати «російську селянську общину» та подолати залишки кріпацького стану. Проте

російське дворянство, яке було основною соціальною верствою і тримало більшу частину орної землі, зустріло ініціативи П. Столипіна невдоволенням, що змусило його написати заяву про відставку. Але Микола II відставку не задовольнив і доручив П. Столипіну розробити проект земельної реформи та подати його на розгляд у верховній російській думі і до канцелярії кабінету міністрів.

Маніфест 1905 року був в основному схвалений українською громадськістю. Ідею створення парламентської форми правління в Росії поділяли представники українського народницького руху, які переважно позиціонували себе захисниками українського селянства й прагнули домогтися від російського уряду скасування всіх правових обмежень на земельну власність і землеволодіння і вважали, що в майбутньому українське суспільство з його селянською масою стане органічно вплетеним у державно-правову структуру оновленої Росії. Більшість українського суспільства вважала, що цей маніфест є і їхньою перемогою у боротьбі проти самодержавства. Проте значна частина самоорганізованих суб'єктів земельної власності українського селянства стояла в опозиції до народників та їх ідеології і була орієнтована на розвиток капіталістичних відносин у сільському господарстві і вимагала від російського уряду саме таких адміністративних і правових реформ, які б розширили можливість подальшої капіталізації сільськогосподарського виробництва. Зауважимо, що суттєвим у правових поглядах суб'єктів приватновласницького землеволодіння і землекористування було те, що вони сприйняли маніфест не як здобуток їхньої боротьби, а як пасивно-споглядаліне очікування на здійснення їхніх мрій і надій. Такий погляд частини української селянської верстви на можливе реформування земельних відносин зверху може бути зрозумілим, якщо взяти до уваги те, що майже два століття селянство було закріпачене і лише виходило з-під поміщицької неволі. У цьому контексті М. Чернишевський дав досить чітке визначення суспільної і правової свідомості селянства: «Немає такої європейської країни, в якій переважна більшість народу не була б цілком байдужою до прав, що творять об'єкт бажань і турбот лібералізму» [7, с. 19]. Така оцінка значною мірою характеризує українське селянство на початку ХХ ст. і вказує, що воно знецінене як суб'єкт державно-правового реформування. Водночас слід зауважити, що відсутність національної і конституційно-правової свідомості селянських мас України в складі Росії та політичних партій, які захищали їх інтереси в російській думі, зумовили їх очікування реформ зверху.

Імператор Микола II та його уряд усвідомлювали, що без проведення земельної реформи Росія буде швидкими темпами відставати від європейських країн, особливо Австрійської монархії, в межах якої була значна частина українських земель, на які Росія зазіхала. Слід особливо наголосити на тому, що тривала відсутність діалогу між російським самодержавством і народницьким рухом України, Росії та інших народів у складі Російської імперії призвела до радикалізації окремих представників народництва, які вдалися до терористичних методів боротьби із самодержавством.

П. Столипін, ставши головою ради міністрів Російської імперії, «висунув програму перетворень, ключовим пунктом яких була аграрна реформа, спрямована на впровадження одноосібного індивідуального господарства на принципі приватної власності» [5, с. 294]. У Російській імперії найбільш руйнівними були саме селянські бунти, тому серед усіх галузей суспільного виробництва П. Столипін обрав сільськогосподарське, щоб зменшити протестні настрої селян. Оскільки П. Столипін був міністром внутрішніх справ, то йому доповідали про небезпеки терористичних актів з боку радикально налаштованих представників народницького руху. У програмових засадах революціонерів-народників «Земля і Воля» були заклики до усунення самодержавства силами у т.ч. і розбійницьких банд.

Слід акцентувати увагу на тому, що саме незавершеність адміністративно-правових реформ у сфері земельних відносин стала однією з основних причин революційних подій 1905–1907 рр. та серії терористичних актів, які ідейно-світоглядно підтримували теоретики анархізму П. Кропоткін і М. Бакунін. «У тяжкі часи, – писав М. Бакунін, – коли селянський і робітничий світ спить, здається, не пробудним сном, здушений всією вагою держави, лісовий розбійницький світ продовжує свою відчайдушну боротьбу і боротиметься, поки російські сили знову не прокинуться. А коли обидва бунти, розбійницький і селянський, збігаються – породжується народна революція» [8, с. 527]. У радикально-терористичному середовищі анархістів і народників постать П. Столипіна викликала також особливий інтерес. Більше того, на нього було здійснено дев'ять замахів. Приміром, 19 серпня 1906 р. була здійснена терористична акція на його замиській дачі, в якій у той час перебувала сім'я та прислуга. Загибло 29 осіб, понад 30 дістали поранення, серед них – двоє його дітей [5, с. 295]. Слід вказати й на те, що попередники П. Столипіна на посаді міністра внутрішніх справ

Д. Санягін і В. Плеве були вбиті народниками-терористами. Терор проти державних службовців у Росії на той час вже набув широкого розмаху. У цьому контексті М. Бакунін писав: «Є в російському народі люди, що мають сміливість іти проти всіх, – це розбійники. От чому розбій у Росії творить важливе історичне явище» [9, с. 17].

Ситуація, що склалася на той час у Росії, засвідчує, що такі державні діячі, як П. Столипін, мали досить високий рівень громадянської мужності і державної відповідальності, щоб не зійти з намченого шляху проведення реформ, незважаючи на ризики для власного життя і життя своєї родини. Звернімо увагу і на той факт, що майже всі дворянсько-землевласницькі партії в Думі і сам імператор Микола II всіляко чинили спротив П. Столипіну в реалізації плану реформування земельних відносин, особливо в західних регіонах імперії – в Україні, Білорусії, Прибалтиці, на територіях яких вже сформувався національно-патріотичний кістяк соціальних суб'єктів землеволодіння. П. Столипіну «доводилося долати спротив не лише зліва, але й справа, адже Микола II прагнув відгородити самодержавство від посягань реформаторів і по можливості зберегти статус-кво». Один із його сучасників – О. Коні різко висловився про відносини Миколи II зі П. Столипіном: «Неодноразово зрадивши Столипіна і поставивши його у беззахисне становище перед явними і тайними ворогами, монарх не знайшов можливості бути на похоронах вбитого, але закрити справу про потуральників убивць» [5, с. 294-295].

Якщо подивитись на історію реформування земельних відносин урядом Росії на українських землях із 1776 до 1907 рр., то побачимо, що вони не виходили за межі макрорівня державно-правових механізмів регулювання земельних відносин, тобто не зачіпали макроекономіки і вищих ешелонів державної влади. Ситуація, що склалася в 1905–1907 рр., вимагала докорінного реформування за зразком європейських конституційних монархій, які інституалізували основні права національних меншин, народностей і закріпили в конституції права і свободи людини і громадянина, зокрема право приватної власності на землю. Конституційно-правова система, приміром, Австрії не лише надавала українському народу національно-культурну автономію, але й утвердила функціонування інститутів демократії на всіх рівнях – від села до краю. Так, у Львові функціонував Галицький крайовий сейм, у складі якого були представники всіх соціальних верств та значної частини громадських організацій (релігійних, просвітницьких та ін.). Оскільки укра-

їнці Наддніпрянщини і Галичини, Буковини і Закарпаття сформували спільні громадські і політичні організації, то вони виробили спільні завдання, зокрема звільнення українських земель з-під юрисдикції Австрії і Росії. Саме це найбільше лякало Миколу II та уряд Російської імперії. У першій державній думі, на розгляд якої П. Столипін подав широку й обґрунтовану програму адміністративно-правових реформ земельних відносин, була вагома частка депутатів, які виражали ліву соціалістичну ідеологію, тому розгляд було заблоковано. «На практиці спільної роботи не вийшло: обрана дума, як виявилось, була набагато «лівішою», ніж очікувалось владою, – і партія кадетів (конституційних демократів), що отримала третину мандатів, і блок трудовиків були ворожо налаштовані до урядового курсу..., кадати виступали за примусове відчуження частини земель у поміщиків із частковою фінансовою компенсацією, а трудовики і селяни – за конфіскацію і націоналізацію земель. Безумовно, ні перша, ні друга програма не влаштувала уряд» [5, с. 294]. У такому окресленні політико-правових позицій провідних партій Росії в державній думі законодавче вирішення проблем реформування земельних відносин було майже неможливим.

Виразну характеристику того становища в російському парламенті дають М. Балабанов і Ф. Дан: «Щоб проломити стіну (самодержавства), треба було спертися на народні сили. Але саме цього більшість Думи зробити не наслідувалась. Вона боялася розбурхувати народні сили, втратити владу над ними; боялася, що революційний народ посується в тому русі задалеко і піднесе свою руку не тільки над інтересами реакції, а й ліберальних поміщиків, купців, фабрикантів, боялася, що доведеться занадто великим поступитися на користь народу. Звідси – двоторовість, нерішучість в усіх діях більшості Думи. З одного боку, власні інтереси буржуазії настирливо вимагали знищення старого самодержавного режиму і тому штовхали її на гострі конфлікти з реакцією, а з іншого – страх пролетаріату й інших «нижчих» класів народу примушував її кожний раз відступати у вирішальні хвилини і тим щораз більше скріплювати зухвалість ворога. У тому протиріччі між словом і ділом й укорінювалась слабкість Думи» [10, с. 29]. Ці слова, сказані на адресу першої Думи, ще більшою мірою стосуються пізніших, скликаних уже за значно обмеженим виборчим законом, які вже відверто стали на шлях співіснування із самодержавством.

Ключовими параметрами реформування правових засад землекористування і зем-

леволодіння, що передбачалися програмою П. Столипіна, були, по-перше, абсолютне обмеження будь-яких форм общинного землеволодіння, тобто усунення із соціально-економічного поля поземельної общини Росії, яка вже на той час отримала свої ідейно-політичні обриси у програмах різних політичних партій (соціал-демократичної, соціалістичної і народницької); по-друге, всі землі, звільнені від общинного землекористування і землеволодіння, передати у приватну власність особам, які воліють самостійно вести сільськогосподарську діяльність на засадах свободи, конкуренції і товарно-грошових відносин з іншими суб'єктами господарської діяльності; по-третє, забезпечити селян, які не могли мати у власності родючу землю, оскільки за обсягом вона не могла бути подібна, неосвоєною землею Сибіру, Казахстану, Алтаю і Далекого Сходу. Доречно зауважити, що внаслідок цієї реформи значна частина українського селянства була переселена на Далекий Схід та самоорганізувалася на демократичних засадах, відтворивши там навіть назви своїх колишніх поселень і волосних міст. По-четверте, П. Столипін вбачав необхідність зміцнити самоврядування на трьох рівнях адміністративного управління земельними ресурсами – в сільських общинах, у волостях і губерніях, тобто створити губернські земські управління замість генерал-губернаторів і в такий спосіб демілітаризувати саму адміністративну систему та максимально децентралізувати її. За рахунок такої нової адміністративної структури управління земельними ресурсами він волів зміцнити земства кваліфікованими кадрами. По-п'яте, П. Столипін запозичив із правової культури тодішньої Німеччини взірці нормативно-правових актів страхування робітників від хвороби та нещасних випадків. По-шосте, він прагнув реформувати в ліберально-демократичному дусі судову, освітню, медичну сфери життя сільського населення. Насамкінець, він прагнув якнайменше сполучити юридично земські управи з міністерствами та іншими центральними інститутами державної влади Росії. Для цього потрібно було змінити розподіл податкових надходжень від сільської громади, волості, губернії, щоб левову частку залишити в земствах для будівництва доріг, освітніх і медичних закладів. Однак через те, що основні ідеї реформування земельних відносин не отримали підтримки в думі і в самого імператора Миколи II, більшість запропонованих П. Столипінінм норм для реформування земельних відносин не була втілена в життя. Характерним для ціннісно-світоглядної позиції П. Столипіна є його звернення до пред-

ставників державної думи: «Ми пропонуємо вам скромний, але правильний шлях. Протівники державності хотіли б обрати шлях радикалізму, шлях звільнення від історичного минулого Росії, звільнення від культурних традицій. Вам потрібні великі потрясіння, нам потрібна велика Росія!» [5, с. 294-295].

Сказане стосується не тільки Росії. У висліді державно-правових реформ П. Столипіна в середовищі українських селян та їх громадських і партійних осередків укорінилася думка, що приватна власність на землю найбільш доцільна для подальшого розвитку як соціально-економічного потенціалу України, так і його національної буржуазної землевласницької еліти, яка мала взяти на себе відповідальність за майбутнє України як самостійної і незалежної держави, створивши для цього соціально-економічне підґрунтя на основі приватновласницьких відносин у всіх сферах суспільного виробництва.

Насамкінець зауважимо, що П. Столипін восени 1911 р. прибув саме в Україну, щоб реалізувати свій план на українських землях, які були найбільш придатні для сільськогосподарського виробництва, а українські селяни були на той час найбільш підготовлені і професійно, і організаційно для приватновласницького землеволодіння і землекористування. Він не встиг реалізувати свій план, заручившись підтримкою урядовців на території України, оскільки 1 вересня 1911 р. в Київському міському театрі був смертельно поранений агентом охоронного відділу есером Д. Богровим і 5 вересня помер [5, с. 295].

Висновок

Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що суспільно-політична криза, яка виникла в 1905–1907 рр., засвідчила необхідність не лише реформування земельних відносин на макрорівні, а й глибоких докорінних змін на макрополітико-правовому рівні. Інституалізація державної думи в Росії та юридичне закріплення функціонування політичних партій з різними ідеологіями дали початок для формування російського парламентаризму. Започатковані П. Столипінінм реформи дали значний поштовх для розвитку капіталістичного виробництва сільськогосподарської продукції та зміцнення демократії на місцевому рівні. Окремі положення програми, запропонованої П. Столипінінм, потребують і нині законодавчого унормування відповідно до нинішніх обставин. Мова йде про децентралізацію, місцеве самоврядування та надання приватній землі статусу товару. Основна ідея столипінської реформи земельних відносин – розширити і поглибити юрисдикцію регулювання при-

ватновласницьких земельних відносин у сільськогосподарському виробництві та зв'язати до мінімуму кримінально-наказовий й адміністративно-владний складники правової системи.

Список використаних джерел:

1. Каспаров Г. Зима наближається / Г. Каспаров. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2016. – 320 с.
2. Витте С. Ю. Записка по крестьянскому делу / С. Ю. Витте. – СПб. : Тип. В. Киршбаума, 1904. – 106 с.
3. Бок М. П. П.А. Столыпин. Воспоминания о моем отце / М. П. Бок // Российская корона. Князья. Цари. Императоры / Гл. ред. Н. Ярошенко. – М. : Ридерз Дайджест, 2009. – 320 с.
4. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – 2-е вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 688 с.
5. Российская корона. Князья. Цари. Императоры / Гл. ред. Н. Ярошенко. – М. : Ридерз Дайджест, 2009. – 320 с.
6. Сворак С. Д. Політико-правова думка України XIX–XX століть про народовладдя : монографія / С. Д. Сворак. – Івано-Франківськ : ДВНЗ «Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника», 2015. – 375 с.
7. Чернышевский Н. Г. Борьба партий во Франции при Людовике XVIII и Карле X / Н. Г. Чернышевский. – Женева: Н. Georg, 1875. – 119 с.
8. Бакунин М. А. Философия. Социология. Политика / М. А. Бакунин; Вступ. статья, сост., подгот. текста и примеч. В. Ф. Пустарнакова. – М. : Изд-во «Правда», 1989. – 622 с.
9. Кононенко К. С. Україна і Росія. Соціально-економічні підстави української національної ідеї. 1917–1960 / К. С. Кононенко. – Мюнхен : Український технічно-господарський інститут, 1965. – 535 с.
10. Балабанов М. Рабочие депутаты в первой Государственной думе / М. Балабанов, Ф. Дан. – СПб.: Книгоизд-во Глаголева, 1906. – 175 с.

В статье исследовано единство объективных условий и субъективных факторов реформирования государственно-правовых институтов Российской империи начала XX в. и земельных отношений. Раскрыты причины и последствия незавершенности государственно-правовых реформ, начатых П. Столыпиным при пассивной поддержке императора Николая II. Изменения в земельном законодательстве, реализованные в Украине, дали существенный толчок для развития всех субъектов земельной собственности и обеспечили их трансформацию в контексте капиталистического производства.

Ключевые слова: земельные отношения, правовые реформы, субъекты земельной собственности, украинские земли, Российская империя, Николай II, П. Столыпин, государственная дума.

In the article the unity of the objective conditions and subjective factors reforming the state and legal institutions of the Russian Empire early twentieth century. and Land Relations. The causes and consequences of the incompleteness of state and legal reforms initiated by P. Stolypin passive support of Nicholas II. Changes in land laws implemented in Ukraine, gave significant impetus to the development of all land ownership and ensured their transformation in the context of capitalist production.

Key words: land relations, legal reform, subjects of land ownership, land Ukrainian, Russian Empire, Nicholas II, P. Stolypin, State Duma.

